

XALQLARIN İNKİŞAF HÜQUQUNUN REALİZƏ İMKANLARI

Xətai Hətəmov*

Xülasə

İnkişaf hüququ ilə bağlı hüquq ədəbiyyatlarında fərqli mövqelərə də rast gəlmək mümkündür, belə ki, bəzi müəlliflərin fikrincə, inkişaf hüququ sahibkarlıq fəaliyyətinə hüquq, mal istehsalçılarının müstəqilliyi, mülkiyyət formalarının azad rəqabəti, dövlət orqanlarının formalaşmasının demokratik nizamı, referendumlarda iştirak hüququ, kütləvi informasiya vasitələrlərinin azadlığı və informasiya azadlığını əhatə edir. Belə hesab etmək olar ki, qeyd edilən yanaşma, birincisi, əsassız şəkildə inkişaf hüququnu azad sahibkarlığın və siyasi hüquqlara hörmətə şamil edir və ikincisi, xalqın öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun daxili aspekti inkişaf hüququnun məzmununa əsassız olaraq daxil edilir. Bu səbəblərdən qeyd edilən fikirlə razılaşmaq mübahisə doğurur.

Açar sözlər: *inkişaf hüququ, sosial tərəqqi, ECOSOC, YUNESKO, Rio Bəyannaməsi, Afrika Xartiyası, iqlim dəyişikliyi.*

Digər hüquqlar kimi xalqların inkişaf hüququ da yüzillik tarixə malik deyil. Bütövlükdə götürsək, inkişaf anlayışının (və müvafiq olaraq, xalqların inkişaf hüququ) beynəlxalq aktlarda öz təsbitini tapmasının başlıca səbəbi müstəmləkəçiliyin ləğvi prosesidir. Öz müqəddəratını təyin etmək hüququnun və təbii resurslar üzərində suverenlik hüququnun müstəmləkə xalqlarına münasibətdə tanınmasından sonra inkişaf etmiş və azad olmuş ölkələrin arasında böyük iqtisadi geriləmə meydana çıxdı və aydın oldu ki, qeyd edilən iki hüquq öz-özlüyündə bu geriləməni aradan qaldıra bilməyəcək.

Dövlətlərin keçmiş koloniyalarının iqtisadi inkişafı neomüstəmləkəçilik siyasəti adı ilə tanınan və inkişaf etməkdə olan ölkələrin təbii resurslarının istismarı üzrə Qərbdə dövlətlərinin investisiya siyasəti sayəsində yavaşlırdı. İnkişaf hüququ beynəlxalq iqtisadi rəqabət mühitində inkişaf etməkdə olan ölkələrə müəyyən üstünlüklər verən əlavə zəmanət rolunu oynamaq idi.

İnkişafa hüquq haqqında ilk qeydlər 1948-ci il tarixli Amerika Dövlətləri Təşkilatının Nizamnaməsində meydana çıxdı. 1969-cu ildə sosial tərəqqinin faydalarından istifadə üzrə “bütün xalqlar və bütün insanlar”ın hüququ BMT Baş Məclisi tərəfindən bəyan edilmiş Sosial tərəqqi və inkişaf Bəyannaməsində tən-tənəli surətdə elan edilmişdi. Bəyannamənin 8-ci maddəsi sosial tərəqqi və öz xalqının rifahının təminatını hər bir hökumətin ən mühüm vəzifəsi kimi göstərir. Bəyannamənin 9-u maddəsi isə xalqların həyat səviyyəsinin artımına yönəlmiş milli səy və təşəbbüslərin tamamlanmasını “dünya ictimaiyyətinin” vəzifəsi kimi nəzərdə tutur [3, s.235].

1972-ci ildə İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq İnstitutunda Kebo M'Baye öz çıxışında əsaslandırmağa çalışırdı ki, inkişaf hüququ yalnız mövcud hüquq

* Bakı Dövlət Universitetinin İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO kafedrasının doktorantı

deyil, həm də insan hüquqlarından biri kimi baxılmalıdır. Kebo M'Baye BMT Nizamnaməsinin 55-56-cı maddələrinə istinad etmişdi, hansılarda ki, sosial tərəqqi, inkişaf və insan hüquqlarına hörmət üçün üzv-dövlətlərin ümumi məsuliyyəti vurğulanır. Bundan başqa, İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 22-ci və 27-ci maddələrinə də istinad etmişdi, hansı ki, sosial və iqtisadi hüquqları özündə təsbit edir. O, israr edirdi ki, bütün fundamental hüquqlar və azadlıqlar mövcud olmaq və həyat standartlarının yaxşılaşması hüququ ilə bağlıdır, deməli, inkişaf ilə bağlıdır. İnkişaf hüququ - bu insan hüququdur, çünki, insan inkişafsız mövcud ola bilməz [7, s.528-530].

Bir neçə il sonra K.Vasak inkişaf hüququnu üçüncü nəsil hüquqları arasında göstərmişdir. Qeyd edək ki, bu halda inkişaf hüququ, K.M'Bayenin qeyd etdiyi kimi artıq mövcud olan hüquq kimi yox, digər həmrəylik hüquqları kimi, formalaşmaqda olan, öz normativ təsbitini gözləyən hüquq kimi göstərilirdi.

1977-ci ildə öz qətnaməsində İnsan Hüquqları üzrə BMT Komissiyası ECOSOC-a insan hüquqları kimi beynəlxalq əməkdaşlığa əsaslanan başqa insan hüquqlarıyla əlaqədar inkişaf hüququnun beynəlxalq aspektlərinin öyrənilməsini tövsiyə edirdi [8, s.91-92]. İki il sonra BMT Baş Katibinin “yeni beynəlxalq iqtisadi nizamın və fundamental insan ehtiyacları tələblərini nəzərə alaraq sülh hüququ da daxil olmaqla, insan hüquqları kimi beynəlxalq əməkdaşlığa əsaslanan başqa insan hüquqlarıyla əlaqədar inkişaf hüququnun beynəlxalq aspektləri” adlı məruzəsi dərc edilmişdi. İnkişaf hüququ və onun əhəmiyyətli elementlərinin mövcudluğu 1978-ci ildə YUNESKO-un Baş Konfransı tərəfindən qəbul edilmiş İrq və irqi qərəzlilik haqqında Bəyannamənin 2-ci maddəsində bəyan edilmişdi.

1979 və 1980-ci illərdə İnsan Hüquqları üzrə Komissiya inkişaf hüququnu insan hüququ kimi tanıyan daha iki qətnamə qəbul edir, həmçinin göstərir ki, inkişaf hüququ millətin müstəsna hüququ kimi bütövlükdə, həm də ayrıca fərdin hüququ kimi mövcuddur. Bu nöqtəyi-nəzər öz əksini BMT Baş Məclisinin 1979-cu il Qətnaməsində də tapmışdır. Ancaq diqqətəlayiqdir ki, inkişaf edən ölkələrin əsas “donoru” olan dövlətlər qeyd edilən qətnamələrin qəbulu vaxtı həmin sənədlərin əleyhinə səs verirdilər və ya səsvermədən çəkinirdilər [10].

İnsan və xalqların hüquqları haqqında 1981-ci il Afrika Xartiyası xalqlara aid olan hüquqlar arasında inkişaf hüququnu da göstərmişdi. Xartiyanın 22-ci maddəsinə əsasən, bütün xalqlar onların azadlığına, orijinallığına və bəşəriyyətin bərabər ümumi mirasından istifadə şərti ilə lazımı hörmət olunmaqla öz iqtisadi, sosial və mədəni inkişaf hüququna malikdir. Dövlətlər fərdi və ya kollektiv şəkildə bu hüquqlardan istifadəni təmin etmək öhdəliyi daşıyırlar [5, s.27].

Həmin il İnsan Hüquqları üzrə Komissiyanın İşçi qrupu belə nəticəyə gəlirdi ki, inkişaf hüququ konsepsiyası iqtisadi inkişaf anlayışının çərçivələrindən çox kənara çıxır və siyasi, iqtisadi, sosial və hüquqi aspektlərə malikdir, inkişaf hüququnun özü isə “fərdi və kollektiv aspektlərə malikdir”.

Nəhayət, 1986-cı ildə BMT Baş Məclisi bilavasitə inkişaf hüququna həsr edilmiş sənəd qəbul etdi, bu İnkişaf hüququ haqqında Bəyannamə idi. 1992-ci

ildə isə Ətraf mühit və inkişaf üzrə Rio-de-Janeyroda keçirilən BMT Konfransı Ətraf mühit və inkişaf üzrə Bəyannamə qəbul etdi. Bu sənədlərin hər ikisi inkişaf hüququ haqqında kifayət qədər geniş müddəaları özündə saxlayır və hesab edilir ki, hazırda bu məsələ üzrə beynəlxalq ictimaiyyətin mövqeyini əks etdirirlər. İnkişaf hüququnun tanınmasının dərəcəsi haqqında məsələnin həlli, yəni bu hüququn dövlətlərə hər hansı beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri qoyurmu sualı, beynəlxalq sənədlərin hüquqi təbiətindən asılıdır, söhbət inkişaf hüququnun təsbit edildiyi beynəlxalq sənədlərin hüquqi təbiətindən, məcburi hüquqi qüvvəyə malik olub-olmamasından gedir.

Bu sənədlərə baxdıqda görürük ki, yalnız iki sənəd Amerika Dövlətləri Təşkilatının Nizamnaməsi və 1981-ci il Afrika Xartiyası normativ hüquqi xarakterlidir və dövlətlər üçün məcburidir, yerdə qalan sənədlər isə bəyannamələrdir və BMT və onun ixtisaslaşdırılmış təsisatlarının qətnamələridir, hansılar ki, beynəlxalq müqavilə deyil və hüquqi normalar yaratmırlar. Buna görə hesab etmək olar ki, inkişaf hüququ müqavilə təsbitini yalnız regional səviyyədə almışdır. Təəssüflər olsun ki, tədqiq edilən problem üzrə hələlik ümumi beynəlxalq müqavilə yoxdur.

Ola bilsin ki, dövlətlərin təcrübəsi artıq beynəlxalq adətin yaranmasına şahidlik edir, yəni xalqların inkişaf hüququ ilə bağlı məcburi hüquqi qüvvəli mənbələrin formalaşmasına gətirib çıxara bilər. Roland Riç [2, s.46-48] belə təcrübənin bir neçə nümunəsini qeyd edir, hansılar ki, ola bilər ki, ən azı adətən-hüquq normasının formalaşması haqqında fikir söyləməyə imkan verir. Belə ki, 1980-ci illərin əvvəllərində hər il inkişaf etməkdə olan ölkələrə köməyin ümumi həcmi 30 milyard ABŞ dollarını ötürdü. Əsas donor-dövlətlər inkişaf etməkdə olan ölkələrə kömək üzrə xüsusi hökumət orqanları təsis etmişdilər: USAID (ABŞ-da), CIDA (Kanadada), ADAB (Avstraliyada) və s. Bəzi Avropa ölkələri (Norveç, Danimarka) bu tip ölkələrin ehtiyaclarına yönəldilən xüsusi vergilərin toplanmasını da həyata keçirir. Bəzi beynəlxalq təşkilatlar konkret olaraq belə ölkələrə dəstək göstərilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Məsələn, YUNİDO-nun Nizamnaməsində qeyd edilir ki, bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıq bütün ölkələrin ümumi öhdəliyi və birgə hədəfidir [9]. Bir sıra beynəlxalq razılaşmalarda inkişaf edən dövlətlərə preferensial rejimlər nəzərdə tutulmuşdur.

Vurğulamaq lazımdır ki, müasir dövrdə əksər dövlətlər, xüsusilə də inkişaf etmiş dövlətlər bu hüququn universal müqavilədə təsbit edilməsinin tərəfdarı deyil. Hələ 1986-cı ildə İnkişaf hüququ haqqında Bəyannamənin qəbulu vaxtı səsvermə göstərdi ki, inkişaf etmiş ölkələrin mövqeyi dəyişməmişdir: ABŞ səsvermədə əleyhinə, Almaniya, Böyük Britaniya, Yaponiya, Skandinaviya ölkələri və daha 8 dövlət səsvermədən çəkinmişdilər. Öz mövqeyini əsaslandıraraq, ABŞ nümayəndə heyəti Bəyannaməni “qeyri-dəqiq və dolaşq” adlandırmışdı, neytral mövqe tutan ölkələrin nümayəndə heyətləri isə göstərirdilər ki, inkişaf edən ölkələrə kömək haqqında müddəalar beynəlxalq hüquq üzrə öhdəlik kimi müəyyən edilə bilməz.

Yuxarıda qeyd olunanlara əsaslanaraq, o haqda nəticə çıxarmaq olar ki, xalqların inkişaf hüququ hal-hazırda formalaşma prosesindədir, yəni bu hüququ ümumi beynəlxalq hüququn mövcud olan norması adlandırmaq düzgün olmazdı.

Xalqların inkişaf hüququnun subyektinin təyini problemi kifayət qədər mürəkkəb və dolaşıqdır, çünki, bu hüquq haqqında kifayət qədər sənədlər yoxdur və həmin sənədlərdə bu hüquq sahiblərinin və bütövlükdə bu hüququn məzmununa aid fikirlərin müxtəlifliyi var. Hətta bir sənəddə bu hüququn müxtəlif sahiblərini göstərən müddəalara da rast gəlinə bilər.

Belə ki, İnkişaf hüququ haqqında Bəyannamə əvvəlcə (preambulada) göstərir ki, insan inkişafın mərkəzi subyektidir, əsas iştirakçısıdır və inkişaf prosesində əsas faydalanan tərəfdir. Sonra, yəni Bəyannamənin 1-ci maddəsində inkişaf hüququnu belə xarakterizə edir: “inkişaf hüququ, insanın ayrılmaz hüququdur, bu hüququn realizəsində hər bir insan şəxsiyyəti və bütün xalqlar iştirak edə bilər, iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi inkişafın faydalarından yararlanma birləşmələri” [6, s.394]. Hətta bəzi ölkələrin konstitusiyaları inkişaf hüququnun başqa subyektlərini də qeyd edirlər: beləcə, Portuqaliya konstitusiyasının 91-ci maddəsinə və İspaniya konstitusiyasının 131.1-ci maddəsinə əsasən əyalətlər, regionlar, bələdiyyələr və başqa inzibati ərazi vahidləri bu hüquqa malikdirlər.

Beləliklə, qeyd edilən beynəlxalq hüquqi aktlardan bir çoxu fərdi və xalqları inkişafı hüququnun subyektləri kimi tanıyırlar. Bəzi müəlliflərin qənaətinə, inkişaf hüququnun subyektini qismində xalq dedikdə, beynəlxalq sənədlərdə (1981-ci il Afrika Xartiyasında və 1986-cı il Bəyannaməsində) dövləti anlamaq lazımdır. Birincisi, artıq qeyd etdiyimiz kimi, inkişaf hüququ ideyasının özü müstəmləkəçiliyin ləğvi və üçüncü dünya ölkələrinin aktivləşməsi prosesinin nəticəsi kimi meydana çıxmışdır, həmçinin 1970-ci illərin əvvəllərində “Yeni beynəlxalq iqtisadi qayda” konsepsiyasının genişlənməsi prosesini də bura əlavə etmək olar. Bu iddia 1986-cı il Bəyannaməsinin preambula və əksər maddələri ilə təsdiq edilir, belə ki, bu sənəddə müstəmləkəçilik və müstəmləkəçiliyin ləğvi, xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi, təbii resurslar üzərində suverenlik hüququ, yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın yaradılması dəfələrlə vurğulanır. Bəyannamənin 3-cü maddəsində birbaşa göstərilir ki, “dövlətlər, öz hüquqlarını və vəzifələrini yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın qurulmasına kömək etmək istiqamətində həyata keçirməlidir ...”.

Ancaq yeni beynəlxalq iqtisadi qayda çərçivəsində qəbul edilmiş sənədlər, ilk öncə inkişaf etməkdə olan dövlətlər üçün müəyyən hüquqların əldə edilməsinə yönəlmişdir, yəni burada söhbət xalqlardan yox, dövlətlərdən gedir. Hərçənd Yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın qurulması haqqında Bəyannamənin Preambulasında həmçinin bütün xalqların “iqtisadi və sosial inkişafına dəstək” göstərilməsi də qeyd olunur. Praktiki olaraq Bəyannamə, məlum olduğu kimi, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin arasında iqtisadi münasibətlərə həsr edilmişdir, bir qədər də konkret desək inkişaf etməkdə olan ölkələrin maraqlarının müdafiəsinə yönəlmişdir. Bəyannaməyə müvafiq olaraq, hər bir ölkə öz inkişafı üçün ona uyğun olan sosial və iqtisadi sistemi qəbul edə bilər.

Sonralar qəbul edilən beynəlxalq sənədlər də həmçinin inkişaf hüququnun subyektini kimi dövləti müəyyən edir. Məsələn, İqlim dəyişikliyi haqqında BMT-nin 1992-ci il Çərçivə Konvensiyasına əsasən tərəflər (yəni dövlətlər) davamlı inkişaf hüququna malikdirlər (md. 3.4) [4, s.68].

Hesab olunur ki, belə müddəa qanunauyğun və məntiqlidir, çünki, iqtisadi sferada məhz dövlət öz xalqının inkişafının aşağı səviyyəsinin öhdəsindən gəlməyə qadirdir. Belə inkişaf səviyyəsi təkcə inkişaf edən dövlətin xəzinəsində maliyyə resurslarının yoxluğu ilə deyil, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin bütün mövcud sisteminin və beynəlxalq əmək bölgüsünün nəticəsi ilə əlaqədardır və yalnız dövlət, beynəlxalq arenada tamhüquqlu subyekt kimi çıxış edərək, bütün dünya iqtisadi qaydasında dəyişikliklərə nail ola bilər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrə köməyin göstərilməsi üzrə dövlətlərin təcrübəsi həmçinin müvafiq dövlətlərin (donor və resipiyent) münasibətlərinə əsaslanır. Onu da qeyd etmək ki, humanitar yardım halları istisna olmaqla, inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım göstərilməsi həmişə “xalqa” yox, “dövlətə” istiqamətlənmişdir.

Bizim fikrimcə, müasir dövrdə beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlərin bir-birlərinə etibar meyarı çox aşağı səviyyədədir və hazırda inkişaf hüququnu beynəlxalq hüququn müstəqil norması kimi tanımaq düzgün deyil. Sosial-iqtisadi sistemin seçimi hüququ kimi inkişaf hüququ universal səviyyədə məcburi hüquqi qüvvəyə malik beynəlxalq hüquqi aktlarda öz təsbitini tapmamışdır.

Hüquq ədəbiyyatlarında subyektini dövlətlərin və ayrı-ayrı regionların əhalisi olan inkişaf hüququnun tədricən formalaşması haqqında fikirlərə də rast gəlinir. Bunun təsdiqi kimi İnkişaf hüququ haqqında Bəyannamənin 2.3-cü maddəsində təsbit edilən müddəaları qeyd etmək olar. Həmin maddəyə əsasən dövlətlərin başlıca vəzifəsi əhalinin rifahının daim yaxşılaşdırılmasına yönələn müvafiq milli inkişaf siyasətinin müəyyənləşdirilməsidir [1, s.35].

Görünür ki, belə hüququn məzmununu bütün əhalinin rifahının artımına yönəlmiş siyasətin həyata keçirilməsini öz hökumətindən tələb etmək imkanı ola bilər, eyni zamanda, dövlətin və ya regionun iqtisadi, sosial və ya mədəni inkişafında hər hansı maneələrin aradan qaldırılması, ölkənin bütün regionlarının bərabər inkişafı, milli gəlirin ədalətli bölgüsü və s. kimi tələblər də bura daxildir. Ancaq, inkişaf hüququnun mövcudluğuna dair beynəlxalq sənədlərdə müxtəlif göstərişlərin olmasına baxmayaraq, çətin ki, müasir dövrdə dövlətlər həqiqətən bu məsələlərin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinə hazır olsun.

Göründüyü kimi, beynəlxalq hüquqda formalaşma prosesində olan inkişaf hüququ iki aspektdə çıxış edir: fərdin hüququ kimi və dövlətin hüququ kimi. Fikrimizcə, hər ikisinin məzmununda konkretləşdirməyə zərurət var. Hətta onları iki müxtəlif hüquq kimi müəyyənləşdirmək də olar, çünki, subyektlərin fərqi çox aşkar şəkildə özünü büruzə verir.

Belə bir fikir də geniş yayılmışdır ki, inkişaf hüququ fərdin yaşamaq və daha yaxşı yaşamaq hüququdur. Qeyd etmək ki, BMT ekspertləri inkişaf hüququ barəsində həmişə belə bir mövqeyə tərəfdar idi ki, bu hüquq yalnız yaxşılaşma-

nın maddi rifahını bildirmir, həm də həyatın qeyri-maddi, mənəvi şəraitini (şərtlərini) özündə təcəssüm etdirir [11]. Bununla əlaqədar olaraq, insanın siyasi, mülki, sosial, iqtisadi və mədəni hüquqlarının qırılmaz qarşılıqlı əlaqəsi dəfələrlə vurğulanırdı. Bu müddəaya 1966-cı il insan hüquqları haqqında beynəlxalq paktların preambulasında da rast gəlmək mümkündür.

Fərdin inkişafı maddi olduğu qədər, həm də mənəvi-psixoloji inkişaf prosesidir. Bu, insan təbiətinin bütövlüyü və kompleksliyindən yaranmadır, hansı ki, qidaya, geyimə, evə, həmçinin, ünsiyyətdə, rəhmə, mərhəmətə ehtiyac duyur. Buna görə də, təəccüblü deyil ki, ayrı-ayrı müəlliflər hesab edirlər ki, inkişaf hüququ artıq mövcud olan bütün əsas hüquqların və azadlıqların sintezi, onların müdafiəsinin minimal səviyyəsinə olan hüquqdur. Beləcə, Karel de Vey Mestaq inkişaf hüququ kompleksinə daxil olan hüquqların siyahısında yaşamaq, qidalanmaq, geyinmək, mənzil, tibbi yardım, şəxsi təhlükəsizlik, təhsil almaq, mədəni və elmi həyatda iştirak etmək, söz azadlığı, yığıncaq azadlığı və birləşmək azadlığı, demokratik prosedurlar vasitəsilə inkişafda iştirak kimi hüquq və azadlıqları aid edir [12].

İnkişaf hüququ haqqında 1986-cı il Bəyannaməsinin 1-ci maddəsi, görünür K.Mestaqın bu hüququn əsas hüquqi xarakteristikaları ilə bağlı mövqeyini təsdiq edir. Belə ki, həmin maddəyə müvafiq olaraq, “inkişaf hüququ insanın ayrılmaz hüququdur, bu hüququn realizəsi, hər bir insan və bütün xalqların iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi inkişafda iştirak etmək hüququnu nəzərdə tutur, bu zaman bütün insan hüquqları və əsas azadlıqları tamamilə həyata keçirilə və onun faydalarından istifadə oluna bilər”.

Beləliklə, Bəyannamədə fərdin inkişaf hüququ dedikdə, görünür ki, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət hüququ anlaşılır. Amma bu halda inkişaf hüququ yalnız sadalanan hüquq və azadlıqların məcmusudur, yəni artıq normativ hüquqi baxımdan təsbit edilmiş insan hüquqlarının kompleksidir və beləcə bu hüququn öz spesifik məzmunu yoxdur. Belə olan təqdirdə növbəti sual meydana çıxır - həqiqətənmi belə hüquq lazımdır?

Hər bir halda, bütün yuxarıda göstərilənlər onu deməyə əsas verir ki, inkişaf hüququ hələ formalaşma prosesindədir və onun məzmunu ciddi nəzəri-normativ işlərə ehtiyac duyur.

Dövlətin inkişaf hüququnun obyektini yalnız iqtisadi artım deyil. Artım, məsələn, ümumi daxili gəlir bütövlükdə əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasıyla müşayiət olunmaya da bilər, xüsusilə də, əgər milli sərvətlər idarə edən elita tərəfindən mənimsənilirsə. Buna görə də, iqtisadi artım öz-özlüyündə inkişafın hədəfi ola bilməz və həqiqi inkişaf sosial tərəqqidə, mədəni, siyasi sferalarda müşayiət olunmalıdır. BMT-nin İnkişaf üzrə Komitəsinin 1970-ci il məruzəsində qeyd edilir ki, inkişaf, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün yalnız əmək məhsuldarlığının artmasını deyil, həm də onların sosial və iqtisadi strukturlarında böyük dəyişiklikləri nəzərdə tutur. Başqa dövlətlərin vəzifəsi isə belə inkişafa kömək etmək və ona mane olan hərəkətlərdən çəkinməkdir.

Bu halda ona diqqəti yönəltmək lazımdır ki, birincisi, tərəqqi anlayışı həm nisbi, həm də dinamik anlayışdır, başqa sözlə inkişafın mütləq, hamı tərəfindən qəbul edilmiş modeli yoxdur. Hər bir dövlət özü öz inkişaf yolunu seçməkdə azaddır və başqa dövlətlər ona bu haqda öz göstərişlərini qəbul etdirməli deyil. Amma bu seçim demokratik yolla seçilmiş hökumət tərəfindən və xalqın iradəsini əks etdirməklə həyata keçirilməlidir. İkincisi, nəzərə almaq lazımdır ki, bütün hallarda inkişafın əsas subyekt, əsas məqsədi “xalq”, “millət” və ya “dövlət” yox, fərd olmalıdır.

Beləliklə, hər kəsin inkişaf hüququ və hər bir dövlətə məxsus olan inkişaf hüququ hal-hazırda formalaşma prosesindədir. Hər iki hüququn məzmunu tamamilə formalaşmamışdır. İnkişaf hüququnu isə nə müqavilə, nə də beynəlxalq adət hüququnun yuridik norması kimi tanımaq olmaz.

İstinadlar:

1. Bagchi Subrata Sankar, Arnab Das. Human Rights and the Third World: Issues and Discourses. Lanham, Lexington Books, 2013, 406 p.
2. Crawford James and Hans Kruuk. The Rights of Peoples. Oxford, A Clarendon Press Publication, 1992, 248 p.
3. Kumar Anuradha. Human Rights Development Of Under Privileged, Third Edition, Sarup & Sons, 2006, New Delhi, 320 p.
4. Marie-Claire Cordonier Segger, Judge C.G. Weeramantry. Sustainable Development Principles in the Decisions of International Courts and Tribunals: 1992-2012. London and New York, Taylor & Francis, 2017, 884 p.
5. NwaucheEnyinna. The Protection of Traditional Cultural Expressions in Africa. Gewerbestrasse, Springer, 2017, 223 p.
6. Smith M.Rhona. Textbook on International Human Rights. 7 th edition, Oxford, Oxford University Press, 2016, 416 p.
7. M'Baye K. Le Droit au developpement comme un droit de PHomme. Revue des Droits de l'Homme, Vol. 5, 1972, p. 528-530.
8. KarimovaTahmina. Human Rights and Development in International Law. London and New York, Routledge, 2016, 337 p.
9. https://www.unido.org/sites/default/files/2009-10/UNIDO_Constitution_E_0.pdf
10. <https://undocs.org/ru/A/RES/34/46>
11. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/256/7>
12. <https://www.cambridge.org/core/journals/netherlands-international-law-review/issue/E6020E7FB0C148E591E0454FB5CF032C> .

ВОЗМОЖНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА РАЗВИТИЕ НАРОДОВ

Хатаи Хатамов*

Резюме

В юридической литературе существуют разные позиции по праву на развитие, поскольку некоторые авторы считают, что право на развитие - это право на предпри-

* Докторант кафедры прав человека и информационного права ЮНЕСКО Бакинского государственного университета

нимательство, независимость производителей, свободную конкуренцию форм собственности, демократический порядок государственных органов, право на участие. на референдумах - свобода СМИ и свобода информации. Можно утверждать, что такой подход необоснованно применяется, во-первых, к праву на развитие, уважению свободы предпринимательства и политических прав, а во-вторых, внутренний аспект права народа на самоопределение необоснованно включен в содержание права на самоопределение. разработка. По этим причинам спорно согласиться с этой точкой зрения.

Ключевые слова: *право на развитие, социальный прогресс, ЭКОСОС, ЮНЕСКО, Декларация Рио, Африканская хартия, изменение климата.*

OPPORTUNITIES FOR REALIZING THE RIGHT TO DEVELOPMENT OF PEOPLES

Hatai Hatamov*

Abstract

In the legal literature, there are different positions on the right to development, since some authors believe that the right to development is the right to entrepreneurship, independence of producers, free competition between forms of ownership, democratic order of state bodies, and the right to participate. in referendums - freedom of the media and freedom of information. It can be argued that this approach is unreasonably applied, firstly, to the right to development, respect for freedom of entrepreneurship and political rights, and secondly, the internal aspect of the people's right to self-determination is unreasonably included in the content of the right to self-determination. development. For these reasons, it is controversial to agree with this point of view.

Keywords: *right to development, social progress, ECOSOC, UNESCO, Rio Declaration, African Charter, climate change.*

* Ph.D. Candidate, UNESCO Department of Human Rights and Information Law of the Baku State University